

A L É T P E R E M É N

Slobodan Novak: *Mirisi, zlato i tamjan*. Matica hrvatska, Zágráb, 1968.

Mint igen sok elbeszélésében, első regényében is a tengerre visz bennünket Slobodan Novak: a *Mirisi, zlato i tamjan* cselekményének színhelye egy sziget, melynek nevét nem tudjuk meg a könyvből, egy sziget az Adrián. És sziget — sziget az emberek, az élet tengerén — az a ház, az a csaknem elátkozott ház, ahol a regény hősei napjaikat töltik. Sziget, melyet csapkodnak az élet hullámai, sziget, melynek partját az idő vize nyaldossa.

Már elbeszéléskötete, az Erős vár (1961, magyarul 1964) tanúsította, hogy Novak sohasem az élet felszínét nézi: a mélységbe kíván hatolni, az élet, az ember rejtett problémáit akarja feltárni, megvilágítani, éreztetni a fájdalmakat, felfedni a vétkeket. Az a pont, melyről az életet szemléli, vizsgálja, nem a megszokott, hagyományos, kényelmes, ahonnan az író egyszerű, felületes pillantást vehet az előtte elterülő valóságra. Ha Novak alkotói szemzőgéről beszélünk, jellemző vonásaként állapíthatjuk meg, hogy az életet különös oldaláról mutatja be.

A *Mirisi, zlato i tamjan* is ebbe a keretbe illeszkedik. Az életnek azokat a jelenségeit találjuk meg ebben a regényben, amelyeknek ábrázolására Slobodan Novak minden kétséget kizáróan hivatott. A sötétség országa ez, a pusztulás, az anyagi és erkölcsi züllés világa. Dante poklának köreire kell gondolnunk olvasás közben. Itt nincs más, mint kiüttalanság, testi és szellemi romlás. Egy egészen embertelen, embernek nem is való világ ez, ahol az emberi mérték semmivé vált, érvénytelen, ahol az emberek közti viszony elvesztette emberi jellegét, ahol az élet lángja utolsókat lobban, s már nem is élet, csupán létezés, tengődés. Sehol egy kis fény, egy világos pont.

A sötét színek vannak túlsúlyban Novak első regényében, melynek főbb vonulatait, áramlatait biztos kézzel rajzolta meg a szerző. A cselekmény elég nyugodtan folyik, a regény monotonája Madonna és a körülötte folyó élet hangulatát eleveníti meg. Szívesen időzik el Novak a részleteknél, szinte aprólékos vizsgálattal meríti ki a lehetőségeket, melyeket a részletek kínálnak.

Érdeemes megállnunk a mű párbeszédeinél. Mennyi minden

történik itt a dialógusokban! Zamosak, dörögnek, ropognak, lendületesek a párbeszéddek, s pontosan illeszkednek. A regény szereplői így nyilatkoznak meg legjobban: a párbeszédben van alkalmuk egymással kapcsolatot teremteni, önmagukat kifejezni, egyéniségüket érvényre juttatni, tiltakozni, védekezni, lázadozni, ábrándozni.

Minden az emberekkel és az emberek körül történik a *Mirisi, zlato i tamjanban*. Az emberek egymásért vannak, egymásban találják meg életük értelmét vagy értelmetlenségét (persze nem mindegyikük ismeri ezt fel, de aki rádöbben, azt annál mélyebben megrázza). „Éljen Madonna, ugye? Létezzen, hogy foglalkozunk vele” — mondja a regény férfihőse, aki Madonnában, az egykor dúsgazdag asszonyban a múltat, a testet öltött emlékeket látja, s ennek megfelelően határozza meg a maga helyzetét is: „Hivatásom bizonyos módon Madonna életének, legalábbis öregségének az értelme volt.” Életük hármásban, négyesben, egy eléggé zárt körben — melyből nem is törhetnek ki, amely tehát egy hermetikusan zárt közeget képez, s hat életmódjukra, felfogásukra, vágyaikra, céljaikra — inkább csak létezés, gyöttrődés, egyensúlyozás a lét peremén, mégis ragaszkodnak hozzá, az egészségesek is — akik csak szolgák — s Madonna is, aki a lét határán túl van már, de még nem lépett be a Halál pitvarába. Mindegyikük a maga életének apró céljaiért küzd, tör utat magának. Miközben a maga szándékait akarja megvalósítani, legnagyobb, legtaszítóbb ereje önzése és magába fordulása lesz. A regény alakjai két sarkpont köré csoportosulnak: Madonna az egyikken, a többiek a másikon. Két világ, két világnézet, két akarat, két önzés ez. Együttélésük minden jel szerint szükségszerű, de egyúttal a poklot is jelenti mindannyiuk számára, s mindegyiküknek a maga módján. „Kinoz bennünket az élet. S ez nem értelmetlen s nem naiv dolog” — állapítja meg a már említett névtelen regényhős. Mert mindenki megtalálja életének az értelmét. A többiek ítélete nem mindig érdekes. S ebben a regényben épp az egyéni értelmek jutnak előtérbe, teszik gazdaggá, értelmessé az alkotást és alakjait.

Mint ahogy a regény cselekménye egy megnevezetlen, alig leírt szigeten történik, s ez bizonyos rejtelmességet kölcsönöz Novak művének, olyan titokzatos maga a cselekmény, de főleg a szereplők: a Madonna, a férfi (akinek még a nevét sem árulja el a szerző, csak bizonyos életrajzi adatokat közöl róla) meg a többiek. Sok mindent megtudunk róluk, kialakul arcuk, egyéniségük, de érezni, hogy ott van bennük, cselekedeteik, gondolataik, szavaik mögött, a regény cselekményében, légkörében valami titok, melynek megsejtése — hát még megfejtése! — nem lehet más, mint minden olvasó egyéni véleménye, amikor ezzel a nem mindennapi könyvvel találkozik.

(TL)

KRITIKUSOK A MÉRLEGEN

Radovan Vučković: *Sudbina kritičara*. Svjetlost kiadás, Szarajevó, 1968.

Régi és új, öreg és fiatal kritikusok munkássága felett tart szemlét Radovan Vučković, tizenegy szerb és horvát kritikus működését vizsgálja és ismerteti könyvében. Izgalmas és nem könnyű feladatot vállalt a szerző, s komolyan, meggondoltan végezte munkáját.

Vučković írásainak alapvető sajátossága, hogy szintetikusak. Tömören foglalja össze, amit egy-egy kritikusról, munkásságáról, módszeréről, elveiről, véleményéről, jelentőségéről, sikereiről vagy melléfogásairól, kételyeiről, tévelygéseiről mondani kíván. Kutatásainak, elmélkedéseinek eredményei mindenképpen figyelemreméltóak; ha nem is mindig kétségbevonhatatlan, pontos, amit írásaiban megállapít, ha néha felületes, az általános kép, melyet a kritikusokról rajzol, érdeklődést kelt, tájékoztat, s néhány kivétellel értékelésként is elfogadható. Kivételekkel, mondom, s hozzáteszem: kellő kritikával s helyenként fenntartással. Mert például nyilvánvaló, hogy amikor Bogdanovićról és Gligorićról beszél, enyhíti, tompítja kritikájának élet. Borislav Mihajlović-tyal szemben igazságtalan, elfogult, olyannyira, hogy pontatlanságokat állít. Nem értette meg Borislav Mihajlovićot mint irodalmunk egy jelenségét, a szerepet, melyet Mihajlović elfogadott (s el is játszott?), vagy nem képes kellő jelentőséget tulajdonítani ennek a kritikusnak.

A kritikusok névsora, akikkel Vučković foglalkozik, eléggé tarka képet mutat. Vinaver, Dimitrije Mitrinović, Stanislav Šimić, Milan Bogdanović már nincsenek az élők között; az aktívak közül Gligorić, Mišić, Mihajlović, Džadžić, Leovac, Pavletić, Ladan. Mindegyikükről többé-kevésbé kerek, szintetikus képet kapunk; nem egyes műveik, hanem álláspontjuk, módszerük, kritikai vizsgálataik eredményei, erényeik és mulasztásaik érdeklik Vučkovićot.

Vinavert mint kritikust nem fogadja el, de érdekesnek tartja; Mitrinovićot a feledéstől akarja — valószínűleg feleslegesen — megmenteni; Bogdanovićot, de főleg Gligorićot, mint mondtam, nem marasztalja el, habár látja és meg is állapítja hibáikat, hiányosságaikat, mulasztásaikat; nekik megbocsát. (A kritikában ez is lehetséges.) Mišić az egyetlen, akiről nem ad kielégítő képet. Ennek okát abban látom, hogy Mišić kritikai pályafutása gyakran megszakad, kiesik az irodalmi életből, nem alkot eleget és folytatólagosan; Vučković nem tudta összefogni azokat a szálakat, melyek lehetővé teszik Mišić kritikai működésének magyarázatát. Leovacról igen jó véleménnyel van; nagyra becsüli Ladant is.

Az olvasónak az a benyomása, hogy Vučković könyvéből úgy szólván többen hiányzanak, mint ahányan benne vannak. Mert hogyan lehet a mai jugoszláv kritikáról a szlovén kritikusok — egy Vidmar, egy Kos — nélkül beszélni; a macedón kritika képviselői is kimaradtak. Ha pedig a szerző csak a szerb és horvát irodalom kritikusait kívánta felölelni, akkor sem csökken hiányérzetünk: nem egy kiemelkedő tagja van az új horvát kritikusnemzedéknek (Donat, Gotovac és mások), akik legalább annyira jelentősek, mint Pavletić vagy Ladan, Vučković mégsem méltatta

őket figyelemre. A szerb kritika bemutatása lehetetlen például Zoran Glušević működésének értékelése nélkül. És van még néhány kritikus, főleg az újabb nemzedékből (pl. Egeriő), akiknek Mihaĵlović, Mišić, Dĵadžić mellett a helyük.

Ezzel szemben áll az az érv, hogy a szerző nem kritikátörténetet akart írni, se a kritika kritikáját, hanem — a saját belátása, kedve, ízlése, vonzalmai szerint kiválasztott — néhány kritikus arcképét rajzolta meg. Ezt akár el is fogadhatjuk enyhítő körülménynek. De ha valaki, mint Vučković, oly nagyra tartja a kritikusokat, hogy már szinte eszményíti őket, s „a szellem tragikus lovagjainak” nevezi őket, ha úgy véli, hogy a kritikusok „fény sugarak az éjszakában”, akkor nem hagyhatta volna el az újabb jugoszláv kritika néhány jelentős alakját.

Így viszont, ahogy van, ez a könyv, kimondott igazságaival, nyilvánvaló tévedéseivel, erényeivel s félreértéseivel, érdekes vállalkozás, kísérlet, amely egész biztosan hasznos tapasztalatokkal szolgál mind szerzőjének, mind azoknak, akik a kritika múltjával és jelenével, céljaival, feladataival és problémáival, a kritikusok egyéniségével, pályafutásával kívánnak foglalkozni.

(TL)

AZ ANYASÁG ELTORZULÁSÁNAK REGÉNYE

Jacques Borel: *Rajongás*, fordította Jékely Zoltán, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1968.

„Nem gondoltam, hogy rosszabb sors is lehet, mint az, ha nem szeretik az embert, márpedig ez az, ha szeretik, mert majdnem mindig rosszul szeretik. Nem gondoltam, hogy ha szeretünk valakit, máris egy másikat gyötrünk vele” — írja Jacques Borel 1965-ben Goncourt-díjat nyert nagy regényének 546. oldalán, s ezzel, mintegy mottóba sűrítve, éppúgy meghatározza saját személyével főbb vonásaiban azonos hőse és anyja érzelmi összeforrottságának tragikus végkimenetelű lényegét, mint magának a regénynek filozófiai alapkoncepcióját. Hogy mennyire így van ez, rögtön láthatjuk, mihelyt megismerkedünk — természetesen csakis nagy vonalakban — a regény cselekményével, ha ugyan ez a kifejezés itt egyáltalán helyénvaló, mivel önéletrajzi elemekre épülő, önvallomásszerű alkotással állunk szemben, amelyben nem annyira a külső történés, hanem inkább az általa kiváltott érzelmek, emocionális reakciók, illetve ezek következményei jelentik az eseményeket, azaz a regény tulajdonképpeni tárgyát. Borel egyébként meglehetősen pesszimista összegezősként így vall érzelem és gondolat viszonyáról a könyv 510. oldalán: „Nem, nem a gondolataink vezetnek bennünket, hiszen maguk a gondolataink sem egyebek, mint azok az érzések, emlékek vagy zavaros zajlások mibennünk, melyekről sejtelmünk is alig van, s gondolataink létét vagy nemlétét engedélyezik s így ringatnak tévedésbe afelől, hogy mik vagyunk”, ami, legalábbis a regény vonatkozásában —

úgy érzem, nem önkényesen — bátran az érzelem és esemény, illetve a cselekmény egymáshoz való viszonyára is kiterjeszthető.

A regény hőse, az élete, illetve főleg gyermek- és ifjúkora történetét első személyben elmondó Deligne, apját már négyhónapos korában elvesztette, s ez alapvetően határozza meg érzelmei és gondolatvilágának, vagyis egész további sorsának alakulását. Apátlan fiú lévén, nincs lehetősége, hogy két szülője között megossza érzéseit, s még kevésbé nyílik lehetősége a kettejük közti választásra, s így csakis anyjához „kötődhet”. Anyja, Lucile, noha egy ideig még vannak szerelmi kapcsolatai, gyermeke kedvéért nem megy újra férjhez, ami még csak fokozza a kettejük közötti bensőséges, talán nem is egészen természetes érzelmi összefonódottságot. Mindez, amíg Deligne kisgyerek, akár rendben is lenne, semmi szokatlant nem érzünk benne, ahogy azonban a fiú mindinkább férfivá serdül, egyre nyilvánvalóbbá lesznek kettejük kapcsolatának túlzott és éppen ezért fonák vonásai. Lucile tisztában van ugyan fia természetes igényeivel, nem gördít akadályt szerelmeinek kibontakozása elé, sőt sokban cinkosává, miként a könyv előszavát író Bajomi Lázár Endre megjegyzi, kerítőjévé válik, e szerepét azonban csakis addig hajlandó betölteni, míg úgy érzi, fia részéről jobbra csak érzéki fellángolásról van szó. Mihelyt úgy látja, teljes, csorbítatlan szerelemmel került szembe, tehát a házasság „réme” fenyegeti, magatartása megváltozik. Fiának házasságát ugyan nem képes megakadályozni, látszólag beletörődik tehát, azonban — talán nem is mindig tudatosan, illetve emocionális alapállásának kényszerítő hatására — a „harcot” továbbra sem adja fel. Érzelmileg teljesen fiára fonódva — unokáiban is csak a házasságot tartósító kapcsolatot látja —, egy ideig még megkísérli „megtorpedózni” fia házasságát, majd mikor ez nem sikerül, elméjében gyökeret ver a rögeszme, hogy „elvesztette fiát”, idegösszeroppanást kap, öngyilkosságot kísérel meg, végül pedig krónikus búskomorságba esve, egy vidéki elmeegógyintézet lakója lesz. Paradox módon, ha elméje nem borul el, most megérthetné tévedését: tragédiája fiát is összetöri, lelkifurdalást érez olyasmért, amiért nem kellene (hiszen csupán normális ember — azaz éppen e lelkifurdalás mutatja, érzelmileg mégsem egészen az), s gyakori hosszú látogatásokat tesz az intézetbe. Lesújtottságából csak a katarzisz révén remél kiutat — anyjával folytatott sétéi közben jegyzeteket készít, azzal a szándékkal, hogy megírja élete történetét. Hogy munkájának eredménye (azaz Borel regénye) végül is — legalábbis látszólag — inkább saját életének regénye lesz, s nem annyira anyjéé, az éppen kettejük életének szétbogozhatatlan összefonódottságát bizonyítja.

Mindez persze így végtelenül leegyszerűsítettnek hat, hiszen csupán a történés legfőbb vonulatát követő vázlatról van szó (szó sem esett például Deligne szerelmeinek egész soráról, gyermekkori mániáiról és kalandjairól, olvasmányélményeiről, irodalmi próbálkozásairól stb., amelyek pedig mind helyet kapnak a regényben) az alapvető „cselekményről”, aminek idézőjelbe tételét mindenekelőtt talán a regény hiteles valóságnak ható vallomásszerűsége indokolja, s ebből aztán szinte törvényszerűen adódik

a regény alapvető időbeli felépítése, akaratlanul is Proust nevét kényszerítve tollunkra.

Borel ugyanis, Prousthoz hasonlóan szintén az „eltűnt idő nyomába” szegődik, s a történet az emlékezet szűrőjén át vetíti elénk. Ez aztán szükségszerűen magával hozza az időbeliség és az elemző írói magatartás prousti sajátosságait, Borel módszerei azonban sokban el is térnek Proustétól. Legfőképpen talán az asszociációs folyamatok kiinduló pontjaival kapcsolatban mondhatjuk el ezt, mert míg Proustnál az emlékképek társításának végtelen sorát általában valamely külső érzéki benyomás indítja el (gondoljunk az oly sokat emlegetett Madeleine-süteményre), vagy egy személy felidézett képe tölti be ugyanezt a szerepet, többnyire a spontán emlékezés illúzióját keltve, Borelnél — jóllehet az elemzés „esztétikai végeredményét” tekintve alighanem Proust mögött marad — inkább valami tudományosnak is mondható, oknyomozó módszerességgel találkozhatunk. És ez a módszer a regény egész szerkezetére rányomja bélyegét, helyenként szinte egy tudományos mű vagy filozófiai tanulmány felépítésére emlékeztetve azáltal, hogy Borel gyakran felvesz egy szálat, rendszerint hősének egy-egy sajátos tulajdonságát (pl. belső magányosságát, tömegiszonyát vagy abbéli lelki szükségletét — ez különben alapvető jellemvonása —, hogy rajongva csodáljon valakit), és aztán ezen indul el, olyanféleképpen, ahogyan mondjuk egy fiziológus munkájában külön foglalkozik a vérkeringés szervei és külön az emésztőszervek működésének leírásával, elmondva az éppen vizsgált szervekről mindent, ami rájuk vonatkozik, mégpedig nemegyszer meglehetősen függetlenül az események időbeli sorrendjétől, bár a regény egészét tekintve — Prousthoz hasonlóan — bizonyos időrendiséghez mégis tartja magát, aminek következtében a regény szövetét jórészt a nagy vonalakban egyenletesen előrehaladó idővonulatból kiágazó, egymást mintegy öltésként keresztező visszapillantások és előretekintések rendszere alkotja. Első pillantásra ez az eljárás bizonyos ellentmondásosságot, módszerbeli heterogénséget eredményez, aminek folytán a hősnek Horace Muzan iránti különös, szenvedélyes barátságát a szerző pl. úgyszólván egy szuszra mondja el, míg Anne-nal való szerelméről csupán epizódokat tudunk meg, az író mindvégig úgy beszél róla, mintha az olvasó már ismerné az ezzel kapcsolatos tényeket. Ezek azonban csupán látszólagos ellentmondások, egyrészt azért, mert a szerzőnek sikerül a kétféle módszert írásművészetével egybeötvöznie, másrészt, s főleg pedig azért, mert az eljárásoknak ez a különbözősége Borel írói alapállásából szervesen következik. Borel ugyanis, noha bőbeszédű és a részletek halmozására hajlamos író (szerencsés írói alkat, szenzibilitása egyesül benne az analízis megkövetelte önmaga és mások iránti kíméletlenséggel), mindig alárendeli részleteit a regény egésze követelményeinek, s egy-egy eseményről vagy életszakaszról mindig csak annyit mond el, amennyi hőse lelki fejlődésének vagy érzelmei intenzitásának érzékeltetéséhez szükséges. A részletek tehát mindvégig funkcionálisak, és Borel ebből a szempontból nézve talán szigorúbb is Proustnál.

Ezt a vonását azonban aligha tekinthetjük pusztán véletlennek,

mert nyilvánvalónak látszik, hogy Borelnek ez a fegyelmezettebb, az egész követelményeit jobban szem előtt tartó attitűdje, éppen belső indítékaiból, vallomáskényszerének a Proustétól eltérő mi-voltából, érezhetően egy morális impulzus jelenlétéből fakad. Proust ugyanis bizonyos faszcináltsággal viszonyul a múlthoz, s elsősorban mintegy életének „újraélése” kedvéért idézi fel ezt, Borel viszont — jöllehet belőle sem hiányzik ez a bizonyos belefeledkező elragadtatás — inkább az előzmények, az anya tragédiába torkolló sorsa okait kideríteni kívánó kényszer vezérli, egyfajta (fiktív) büntudattól átítatottan (ez, ellenkező előjellel ugyan, de Rousseau nevének felemlítését is indokoltta teszi), ami bizonyos figyelő helyzetet, mondhatni éberséget követel a szerzőtől, aki már csak azért sem engedheti át magát teljesen a múltba révedés gyönyörűségének. Viszont alighanem éppen e vizsgálódó, céltudatos magatartásának köszönhető, hogy Borelnek az *önmaguk ellentétébe fordult érzelmek*, vagy talán így is mondhatnánk, az anyai érzés *elidegenedésének* nagy regényét sikerült megírnia (vagyis ha meggondoljuk, egy nagyon is tipikus jelenségét, hiszen, ha nem is ennyire szélsőséges formában, szinte lépten-nyomon találkozhatunk Lucile-hez hasonló anyákkal), még hozzá különösképpen mesteri módon, közvetve, a szintén áldozatnak tekinthető fiú látószögéből nézve a dolgokat, olyképpen avatva a regény tulajdonképpeni főszereplőjévé az anya alakját, hogy viszonylag háttérben hagyja. Mert Borel, majd hétszáz oldalas regényében, viszonylag ritkán elemzi közvetlenül az anya érzéseit — Deligne ugyanis majdnem mindig saját, anyja és mások iránti érzéseiről beszél —, mégis, végigolvasva a regényt, tisztán, egy szakszerű körleírás precizitásával bontakozik ki előttünk annak a folyamatnak a képe, ami az anya lelkében végbemegy.

Ugyanakkor azonban Borelnek ez az egész alapkoncepciót szüntelenül szem előtt tartó módszere — szerencsére — mégsem akadályozza meg, hogy éppen a régmúltat felelevenítő, a gyermek- és kamaszkort idéző részek alkossák a könyv legszebb (bár kétségtelenül legproustibb) lapjait. A gyerekkor színhelyét képező Mazerme város képe, utcáinak, házainak, környékének varázsos leírása mindenképpen maradandó nyomot hagy maga után az olvasóban, s ha ehhez vesszük még Borel nagyszerű emberábrázoló művészetét, a megdöbbenő plaszticitással megformált regényalakok gazdag galériáját, akkor aligha lehet kétséges, hogy Borel regényében (függetlenül a Goncourt-díj fémjelzésétől) a mai francia próza egyik kiemelkedő alkotását üdvözölhetjük. Annak ellenére, hogy alig van valami köze az újabban már nem is olyan sokat emlegetett „új regényhez”. Vagy talán éppen ezért.

Varga Zoltán

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK ATLASZA

Magyar Nyelvjárások Atlasza, I. rész. Szerkesztette Deme László és Imre Samu. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Nagy eseménye van a magyar nyelvtudománynak. Hosszú évek fáradságos gyűjtő- és rendszerező munkája után végre napvilágot látott az olyannyira várt *Magyar Nyelvjárások Atlaszának* I. kötete. Régi adóssága ez a magyar nyelvtudománynak, most végre törlesztésre került sor, s kezünkben tarthatjuk ennek a mindenféle szempontból valóban „súlyos” (9 kilogramm) munkának az első kötetét.

Nem volt könnyű idáig eljutni. Az első üléstől, melyet 1942. január 13-án tartott a Magyar Nyelvatlasz Bizottság, s amelyen Bárczi Gézátt bízták meg a munkálatok megszervezésével, a tervezet előkészítésével, a gyűjtés állandó vezetésével és irányításával, a tulajdonképpeni munka megindulásáig az egyén, de az ország életében is sorsdöntő változások következtek be.

A háborús viszonyok miatt a gyűjtés nem jutott tovább a próbagyűjtésnél, eredményét csak 1947-ben teheték közzé. A *Magyar Nyelvatlasz* munkálatai 1949 óta megszakítás nélkül folytak az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének egyik legfontosabb vállalkozásaként. 1949 óta az állam nem mint néhány ember, néhány érdekelt magánügyeként kezelte ezt a fontos vállalkozást, hanem a népgazdaság költségvetésébe bevéve komoly összeggel támogatta, ezzel megfelelő helyet is adott neki, elismerte értékét és későbbi hasznát.

Miért van szükség nyelvjárási atlaszra?

A népnyelvi bűvárlat egyik leghasznosabb ága a térképekkel dolgozó nyelvföldrajz. Egyes országok nyelvtudományában ez már régóta használt módszer, mert kiderült, hogy egy nyelv nyelvjárási atlaszának elkészítésekor a munkatársak a nyelvjárási jelenségek nagy összefüggéseire vannak tekintettel, nem az egyes elszigetelt adat a fontos számukra, nem a ritkaságok vadászása a fő feladatuk, hanem az egységes vagy összefüggő nyelvterületek kialakulásának, egymásra rétegződésének a bemutatása. A nyelv-atlasz szintetikusán egy nyelv nyelvjárásainak szerkezetét mutatja meg. Az atlasz segítségével ki tudjuk deríteni az egyes nyelvjárások egymáshoz való viszonyát, lehetővé teszi az atlasz a nyelvjárások pontos osztályozását, ugyanakkor az atlasz megmutatja azt is, hogy a nyelvi jelenségek elterjedése mennyire függ a földrajzi tagoltságtól, a környezettől, a társadalmi helyzettől, műveltségi foktól, megmutatja, hogy mely vidékek nyelve közeledik a köznyelvhez, az egységesedésnek milyen fokán áll, mely területek nyelve őrzött meg több régi sajtáságot, hol keletkeztek újabb jelenségek, olyanok, melyek a régi nyelvben nem voltak meg. Meglátszik a térképek alapos és gondos tanulmányozása során az is, milyen iramú a fejlődés, milyen szavakban, szerkezetekben ment végbe változás, melyekben fejeződött be, melyekben van éppen most, a rögzítés pillanatában folyamatban a változás és melyekben még el sem kezdődött. Generációs és nemi különbségek is előkerülnek, kiderül az is, mely vidékek nyelve van kitéve idegen hatásnak s ez milyen mértékű, sőt arra is fény derül,

hogy az idegen hatás milyen szinteken jelentkeznek. Az egyes nyelvi sajátságok elterjedtségéből fontos művelődés- és településtörténeti tényekre is lehet következtetni. Hogy mindezeket többé-kevésbé ki lehessen olvasni az atlaszból, egységes terv alapján, egy központból irányítva, lehetőleg egy időben kell végezni az egyes vidékeken, gyűjtőpontokon a gyűjtést, de a szerkesztésnek is ilyen szempontok szerint kell végbemennie.

A nyelvatlasz-módszer tudományos jelentőségét mutatja, hogy majd minden nyelv tudósai dolgoznak nyelvük atlaszán. A németek és franciák úttörő atlaszai után elkészültek vagy készülnek a spanyolok, az olaszok, a románok, az észtek, az oroszok, a finnek stb. atlaszai, most készül hazánkban Jugoszlávia népei nyelvének atlasza.

Ennek a módszernek az az előnye, hogy közvetlenül a terepen gyűjtik össze az anyagot, az élő, a beszélt nyelv anyagát. Már A. Meillet 1929-ben helyesen állapította meg, hogy egyetlen nyelv történetét sem lehet megismerni komplett és jól rendszerezett nyelvjárási anyag nélkül, de különösen nem a nyelvföldrajz segítségével. Sever Pop, román nyelvtudós mondja, hogy a nyelvatlasz az illető nyelvet beszélő terület felnagyított fotográfiája. De nem elég a fénykép, interpretálni is kell tudni az atlaszokat. Ezek az interpretációk — Gillieron, az első nyelvatlasz-készítők egyike és mások megállapítása szerint — nemcsak a nyelvjárások szempontjából vezetnek hasznos eredményekhez, hanem általános nyelvészeti érdekűek is, amellett, hogy a nyelv múltbeli és jelen képét is megrajzolják (gondoljunk arra, hogy a szókincs egy nép kultúrtörténetét is elárulja; egyes szavak bizonyos területen való elterjedtsége pontosan megmutatja egy másik nép kultúrájának felszínes vagy mélyreható hatását), segítenek áttekinteni az egyes nyelvjárásokat, lehetővé teszik az osztályozást és az egyes tendenciák megállapítását. A nyelvatlaszok tulajdonképpen céljukon túl sok másfajta és becses melléktermékekkel segítik a nyelvtudományt.

A nyelvjárások mai állapotának lefényképezése rendkívül sürgető és fontos feladat, mert a nyelv — szinte minden nyelv — az integrálódás útján halad, a nyelvjárások egyre halványulnak, pusztulnak, végül is eltűnésre ítélt kategóriák. Természetes folyamat ez, mert a társadalmi-gazdasági átalakulás, a műveltségi szint emelkedése, növekedése miatt és eredményeképpen a város nyelve, a köznyelv egyre jobban terjed, és magába szívja a nyelvjárásokat. A köznyelv törvényszerűségeinek felismeréséhez ezek után okvetlen szükséges a nyelvjárások rögzítése és tanulmányozása.

A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* elkészítésekor az anyaggyűjtés volt a munka legfontosabb része. A gyűjtés előre összeállított kérdőfüzetek segítségével történt minden esetlegesség kizárásával. A próbagyűjtés egyik legfontosabb tanulsága az volt, hogy kiderült a kérdőfüzet kérdéseinek pontos illetve pontatlan megfogalmazása, kiderült, hogy okvetlen meg kell előre fogalmazni a kérdést, mert a címszavakat nem minden gyűjtő értelmezte egyformán. Ugyanígy kiderült az is, hogy a címszót pontosan meg kell határozni, mert nem mindenütt fedi ugyanazt a fogalmat (pl. a gabona), más kérdéseknél viszont tárgyi eltérések mutatkoztak

a feleletben. Két kérdőfüzettel gyűjtöttek, egy nyelvtani kérdéseket tartalmazóval és egy szóföldrajzival. Egy gyűjtő csak egy kérdőfüzetet kért ki. A kérdőfüzetbe írták a szabadon hagyott helyre a válaszokat. Az úgynevezett „orv anyag”-ot, mely nem vonatkozik a kérdésre, a kérdésben szereplő jelenségre, viszont jellemző, az üres oldalakra jegyezték. A kérdőfüzetek kiegészítéseként rajzokat és képeket is használtak a gyűjtők, hogy megkönnyítsék a kérdezést illetve a feleletadást (a ház, részei, virágok, állatok, szerszámok stb.).

A gyűjtők előre felkészültek a kiszállásokra. Az egységes fonetikai jelölés elsajátítására közös lehallgatásokat szerveztek, majd alaposan megtárgyalták a lejegyzés módját. Rendszerint két-két állandóan változó gyűjtőpár dolgozott együtt.

Mielőtt megindult volna a munka, ki kellett jelölni a gyűjtőpontokat. A kutatópontok kiválasztásakor az volt az elfogadott irányelv, hogy ösfoglalkozású (földműves), a vonattól távol eső települések jöhetnek először számításba, s ezek lehetőleg régi magyar lakosságú települések legyenek, kevés legyen a más vidékről betelepült. Fontos szempont volt még a villany megléte vagy hiánya (a rádió, újságok hatása, azaz a köznyelv hatása miatt). A munkaközösségek nagy kutatópont-sűrűségű hálózattal dolgozott. 395 kutatóponton gyűjtöttek. Kutatóponttal szerepelnek még a környező országok is. Néhány magyar község nyelvét vizsgálták Ausztriában, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban, Romániában és Jugoszláviában.

Az adatközlők gondos megválasztásától függött az adatok megbízhatósága. Az volt a cél, hogy olyan személyektől gyűjtsenek, akik a település többségének az átlagos nyelvét beszélik, természetes beszédűek, nem uraskodnak, nem szégyellik nyelvjárásukat, értelmesek, de nem túlságosan olvasottak, lehetőleg keveset tartózkodtak szülőhelyüktől távol, nyelvhibájuk nincs, nem nagyot hallók és lehetőleg középkorú férfiak illetve nők, tekintetbe vették a vegyes vallású községeket is. A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* munkatársai kb. 12 ezer személyt kérdeztek ki, mert egy-egy faluban legalább 5—6 személy szolgáltatott adatot, az ellenőrzés folyamán csak növekedett a kikérdezettek száma, ami viszont biztosította az adatok pontosságát.

A gyűjtő személye is befolyásolhatja az eredményt. Ami a legfontosabb, az adatgyűjtést nem laikusok végezték, hanem nagy gyűjtési gyakorlattal rendelkező nyelvjáráskutatók, akik ügyeltek a feljegyzések hangtani pontosságára, gondosan és türelmesen végezték munkájukat. Az atlaszgyűjtés hangtani egyöntetűségét biztosította az a rendszer is, hogy a munkatársak nem osztották fel egymás közt a kutatóterületet, hanem minden gyűjtő elment az ország illetve a szomszédos országok legkülönbözőbb pontjaira. Az impresszionista módszert nem alkalmazták mereven a munkatársak, mert a több adatközlő meghallgatása után pontosan feljegyzett adatok közül csak azok kerültek térképre, amelyek a közösség nyelvhasználatára jellemzőek.

A *Magyar Nyelvjárások Atlasza* nem vázlatos képet ad a magyar nyelvjárásokról, mint tették a francia, német, olasz nagyatlaszok, mert fejlett módszerrel, mások munkái tanulságainak

felhasználásával, magas követelményekkel dolgozva az egész magyar nyelvterület szempontjából fontos jelenségeket rögzít, rögzíti a nyelvi jelenségek terjedését, az egyes nyelvi alakok társadalmi érvényességét, a nyelvi dinamikát, de természetesen nem törekszik teljességre, nem vállalkozhatott a hangszínárnyalatok pontos vizsgálódására sem, mert erre a kisebb tájatlások hivatottak.

Ez a fontos munka nemcsak a nyelv iránt érdeklődők figyelmére tarthat számot, hanem a néprajzosokéra, településtörténészekére is, mert a kiejtésbeli, alaktani jellegzetességek feljegyzésén kívül a szókincsnek olyan részeit is kikérdezték, mint a földművelés és szerszámai, a növénytermesztés, a háziállatok, az étkezés, az öltözködés, a házépítés stb. A hat kötet 1162 térképlapja 750 000 eddig még nem közölt szójelentést tartalmaz. Ezt a hatalmas, fonetikus írással térképlapokra vitt forrásértékű anyagot a szláv nyelvészek figyelmébe is ajánlhatjuk. Ők is haszonnal forgathatják a most megjelent első kötet 192 térképlapját is.

A térképek megszerkesztése: a térképek szemléletesek. Magukat az adatokat írták be a térképlapokra, nem pedig jeleket alkalmaztak. Így nem kell keresgélni a jelek magyarázatát. A magyarországi adatokat úgy írták be, hogy Magyarország térképét hálózatra bontották és az egyes kockákat, nyugatról kiindulva és kelet felé tartva, az ábécé betűivel jelölték, a kutatópontokat számozták. Ennek a rajznak az oldalán vannak elhelyezve a külföldi kutatópontok adatai országonként bekeretezve. Az egyes térképlapok fején találjuk a magyar címszót, francia fordítását, majd annak a jelzete következik, hogy az illető címszó fonetikai, lexikológiai kérdés-e, ezután következik a feltett kérdés, megjegyzés a kérdéshez, ha rajzot is használtak a kérdés alkalmával, akkor a rajz, kép is ott van. A térkép oldalán az esetleges megjegyzések rovata szerepel még bekeretezve. A térkép hátlapján a térképről leszorult adatok, kiegészítések találhatók.

Az adatokat nagy gonddal ellenőrizték, sajnos, néhány sajtóhiba mégiscsak felfedezhető. Ez azonban nem von le semmit a nyelvjárási atlasz rendkívül nagy tudományos értékéből.

Kiegészítő anyag: a térképek mellett megtaláljuk még az erős, vászonkötésű dobozban az I. rész betűrendes címszójegyzékét, a jelzések magyarázatát, a kutatópontok jegyzékét, a jelzettel, a kutatópontok jegyzékét betűrend szerint, a kutatópontokat mutató térképet.

Beszámolóink végén ismét csak örömünknek adhatunk kifejezést, hogy ez az alapvető fontosságú munka megjelent, illetve megjelent az első kötete, melyet, reméljük, egyhamar követ a többi is.

Penavin Olga